

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

³² Про усталені контакти між птолемейвським Єгиптом і державами Північного Причорномор'я – див. наприклад: Ladynin I.A. *Op. Cit.* P. 245–260; Зелінський А.Л. *Персні...* С. 5–20; пор. D. Braund *Op. Cit.* P. 160–186.

³³ Щиро дякую українським і зарубіжним колегам, котрі протягом кількарічної роботи над цією темою, допомагали мені матеріалами та порадами. При цьому, підкреслюю, що несую одноосібну відповідальність за думки, припущення й інтерпретації, викладені на цих сторінках.

О.К. Савельєв, А.В. Красножон, К.С. Савельєва (Одеса)
**ДОСЛІДЖЕННЯ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНІЙ ЧАСТИНІ ТІРИ-
БІЛГОРОДА В 2020–2021 РР. (ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ)**

В 2020–2021 рр. Білгород-Тірська експедиція Інституту археології НАН України проводила археологічні дослідження на території першого (Цивільного) двору середньовічної Аккерманської фортеці (*Рис. 1*). Роботи велися спільно з Південноукраїнським національним педагогічним університетом ім. К.Д. Ушинського.

Розкопкам передувала масштабна георадарна розвідка на території фортеці. Загалом було обстежено 10 різних за розмірами ділянок в межах фортечних дворів із загальною площею близько 6 000 м². Сканування виконували спеціалісти компанії GPR-Investigation апаратом Loza-M. Отримані результати мають різний ступінь деталізації. Зокрема, найбільш чіткі аномалії вдалося зафіксувати поблизу розкопу РК-4 в другому (Військовому) дворі. Вони, імовірно, демонструють повний план будинку № 175-РК римського часу, який був частково досліджений у 2006–2007, 2010–2012-х рр. Також, цікаву аномалію виявлено на ділянці, що розташована на схід від цитаделі. Там на глибині 2,5–5 м наявний прямокутний в плані об'єкт з розміром 15×20 м, орієнтований за віссю Пн-Пд.

Поблизу башти № 16 Цивільного двору середньовічного оборонного комплексу було виявлено систему аномалій – залишків кам'яних субструкцій. Вони витягнуті за віссю Пн-Пд майже перпендикулярно лінії куртин Цивільного двору в цьому місці. Дві «плями» правильної квадратної в плані форми, були попередньо інтерпретовані як залишки оборонних веж античної Тіри. Також, досить чітко фіксувалося декілька плям, які були інтерпретовані як підвали. На отриманих георадарних профілях вказана система аномалій чітко читалася з глибини 1,8–2,5 м. Крім того, під час

візуального обстеження зовнішнього фасаду середньовічного муру фортеці впритул до цієї ділянки, нашу увагу привернув один фрагмент куртини. Він складається з великих кам'яних плит прямокутної форми, явно античного часу (Рис. 2, А–В). Інша частина куртини складена з меншого за розміром каміння та з використанням іншої техніки. Ця обставина підштовхнула до думки, що в цьому місці міг проходити оборонний мур античного міста, який потім був використаний вже у середньовічний час.

Враховуючи результати розвідки, вирішено провести розкопки на цьому місці. Був закладений розкоп з розміром 5×5 м до якого пізніше додавались декілька прирізок. Загалом площа розкопу за два сезони досліджень склала понад 200 м² (Рис. 3). В стратиграфії переважали сіроглинисті культурні шари. Відкрито низку об'єктів, які належать до різних часів. Вони частково перекривають один одного, що є характерним для цієї пам'ятки. Зазначимо, що саме на цій території жодних досліджень раніше не проводили, але на відстані близько 50 м на північний захід від неї, П. Нікореску в 1928 р. відкрив підвал будинку римського часу¹.

Османський період. Найпізнішими з досліджених є кладки, які можуть бути пов'язані з будівлею казарм або цейхгаузу XVIII ст., що була розташована вздовж оборонного муру фортеці. Кладки наземні, залягають в сіроглинистому ґрунті і продовжуються на схід, захід та північ. Верхній рівень кладок залягає дуже високо, майже на сучасній поверхні. Їхня ширина становить 0,5–1,1 м. Знахідки з шару: фрагменти керамічного посуду, скляні, кістяні та залізні вироби, курильні люльки, свинцеві кулі, цілі кам'яні та залізні ядра та їхні фрагменти. Судячи з відомостей картографічних джерел XVIII ст., будівля існувала до появи на цьому місці валганга, який був зведений у 1796 році та зруйнований у 1980-х рр.

В південно-східному куті розкопу, впритул до фортечного муру, частково відкрито сміттеву яму № 213-РК, яка була заповнена золистим ґрунтом, і містила значну кількість перепалених кісток тварин, а також цілого та фрагментованого гончарного та скляного посуду пізньоосманського періоду.

Повністю відкрито в плані приміщення № 215-РК з розміром 5,25×3,35 м. Північною стіною будівлі є довга кладка № 203-РК, яка продовжується далі на схід. Східна стіна також має продовження в південному напрямку, а в північній частині повертає на захід, утворюючи кут. Кладки зроблені з грубо оброблених каменів черепашнику, серед них виявлено базу мармурової колони античного часу. Впритул до західної кладки розташоване вогнище, складене

півкільцем з каменю. В середині приміщення виявлено тондир, заглиблений у жовтоглинистий ґрунт. Він виготовлений з червоної глини, має глибину 40 см. Горло не кругле, а трохи витягнуте, з розміром 42×53 см, стінки завтовшки 3 см. В центральній частині приміщення відкрито кам'яну загородку завдовжки 2 м. Можливо тут існувала конструкція на кшталт навісу. За західною кладкою приміщення розташовані дві великі прямокутні плити з ненаскрізними отворами – підп'ятні каміння. Зовні північної стіни виявлено ще один тондир, з глибиною 30 см та товщиною стінок 5–5,5 см. За нашим припущенням, це приміщення мало господарське призначення і було пов'язане з турецькими казармами.

В північно-західному куті розкопу, в сіроглинистому шарі, відкрито скупчення залізних виробів. Після розчищення з'ясувалось, що це фрагменти плуга: круглий залізний леміш з бронзовою обкладкою по краю та бронзовими заклепками, фрагменти ще двох таких самих, три залізні сошника, залізні брус (дишель?) та ланцюг. Тут само було знайдено декілька однакових фігурних пряжок, можливо від кінської зброї.

Імовірно, до того самого часу, що й приміщення № 215-РК належить яма № 228-РК, оточена кам'яною огорожею, що розташована у межах римського «західного» приміщення, в його південно-східному куті. Був зачищений тільки верхній рівень. Встановлено, що стінки ями промазані червоною глиною. Можна припустити, що спочатку яма слугувала для зберігання, наприклад, зерна, пізніше використовувалась для скидання сміття. Заповнення складається із золистого шару, виявлено велику кількість кальцинованих кісток тварин.

Зовні зруйнованого південно-західного кута приміщення № 218-РК розташований підвал № 217-РК. Його східною стіною є кладка античного приміщення. Керамічні матеріали з заповнення підвалу датуються XVI–XVIII ст., монетні знахідки дають дату *terminus post quem* – середина XVIII ст. Заповнення складалося з сіроглинистого ґрунту з жовтоглинистими прошарками. На різній глибині були зафіксовані завали каміння, а також вертикальні отвори з рештками дерев'яних стовпів, в стінках – залишки дерев'яної обшивки, в заповненні – велика кількість залізних цвяхів. Загалом, матеріали із заповнення підвалу чисельні та різноманітні. Зокрема знайдено багато фрагментів керамічного, фаянсового та скляного посуду, залізні підкови, деталі оковки дверей, озброєння (наконечники списів, стріл, металеві ядра), турецькі монети. Неординарною знахідкою став паперовий амулет-тумар, обкладений тонкою бронзою. На папері,

складеному у декілька разів, зроблені написи чорнилом арабською мовою.

Казарми зі східної сторони частково перекривають більш раннє приміщення № 218-РК. За матеріалами воно датується XVII ст. Кладки наземні. Північна стіна вибрана. Впритул до південної стіни споруди ззовні був виявлений прямокутний кам'яний блок античного часу, який використовували як поріг. Вочевидь, його було переміщено з ряду кам'яних блоків, що пролягає трохи південніше уздовж фортечного муру (панцир № 220-РК). В середині, в центрі, був виявлений великий прямокутний під'ятний камінь, що свідчить про наявність каркасно-стовбової конструкції будівлі. Поблизу східної стіни досліджено залишки вогнища. В заповненні приміщення виявлено значну кількість матеріалів: фрагменти османського полив'яного та фаянсового посуду, полив'яних пічних кахлів, вироби із заліза та скла, кістки тварин тощо.

Римський час. До римського часу належать декілька об'єктів. Виявлено частково два приміщення, що датуються за матеріалами II – першою половиною III ст. н.е. Між ними пролягає простір завширшки 2,35 м, який міг слугувати у якості провулку.

Східна стіна «західного» приміщення збереглась добре, особливо в південній частині, а зверху вона перекрита південною стіною середньовічного приміщення № 218-РК. Загальна довжина складає 8,32 м, висота в південній частині сягає 2,87 м. Стіна має товщину 60–65 см, цокольна частина у висоту сягає 1,54 м, вона виступає назовні на 0,2 м відносно верхньої частини. Верхня і нижня частини розділені низкою оброблених прямокутних кам'яних блоків.

Фундамент західної стіни «східного» приміщення в північній частині складається з великих оброблених блоків. Кладка приміщення частково розібрана в давнину (місцями майже до фундаменту). В південній частині вона збереглась краще, має ознаки пізнішої перебудови.

В південно-західному секторі, між кутом «західного» римського приміщення, куртиною та баштою № 16, виявлено кам'яний триступінчатий заклад № 219-РК, який відокремлює простір між ними. Він заповнений рихлим сіроглинистим ґрунтом із золистими прошарками та значною кількістю цілої та фрагментованої черепиці та цегли (загалом понад 1000 одиниць). Частина цегли вкрита червоною фарбою з торцевого боку. Окрім будівельної кераміки траплялись матеріали виключно римського часу, зокрема фрагменти амфор: світлоглиняних типів Шелов С та D, червоноглиняних Зеест 72, Карітан II, Зеест 80. В шарі знайдено також череп людини.

Було знято пласт ґрунту, що підсилав стіну середньовічної фортеці на цій ділянці. Виявилось, що оборонне мурування з півночі укріплено додатковим кам'яним панциром завтовшки 1 м. Панцир № 220-РК розташований вздовж фортечного муру, складається з великих кам'яних плит, має ширину близько 1 м. Висота в західній частині складає близько 2 м. Його відкрито на довжину 5,80 м. В східному напрямку панцир має продовження, проте є сильно пошкодженим в цьому місці. Нижня частина панцира (принаймні північна торцева сторона) залягає на одному рівні з нижньою частиною фортечного муру (Рис. 4, А). В шарі цього рівня переважали матеріали перших століть нової ери, траплялись і поодинокі фрагменти чорнолакового посуду елліністичного часу. До підшви панцира і куртини дістатися поки не вдалося.

Також було відкрито продовження панцира в західному напрямку. Встановлено, що його західна частина залягає нижче рівня башти № 16, що свідчить про його більш раннє будівництво. Поблизу північного фасаду панцира, впритул до нього, виявлено залишки вогнища у вигляді заокругленого скупчення обгорілої кераміки. В нижньому рівні воно складалось з фрагментів червоноглиняної цегли, черепиці, стінок амфор римського часу, каміння (Рис. 4, В).

Після закінчення робіт, розкоп був законсервований за допомогою піску та викопаного ґрунту. Такий спосіб консервації створює умови для подальших досліджень на цьому місці, які безумовно є перспективними.

Матеріали середньовічного та нового часу представлені керамічними, металевими, скляними, кістяними виробами. Зокрема керамічний посуд демонструє вектори торговельних зв'язків з південно-східним Кримом, Молдавським князівством, Малою Азією, Італією, Китаєм, можливо Хорезмом тощо.

Знайдено декілька десятків монет. Це монети Золотої Орди XIII–XV ст., Османської імперії XV–XVIII ст., монети Швеції та Речі Посполитої XVI–XVII ст., Молдавського князівства XV ст.

До античного часу належать переважно фрагменти амфорної тари – світлоглиняні (типи Шелов С та Шелов D) та червоноглиняні (типи Зеест 72, 75, 79, 80) амфори, фрагменти глеків «козирського» типу, сіроглиняний посуд, фрагменти будівельної кераміки (червоноглиняна цегла та черепиця). Було знайдено декілька монет, зокрема Септимія Севера та Каракали з назвою міста Тіра, які карбувалися в місті, а також монету, що належить до пізнього етапу існування міста, а саме імператора Феодосія I (379–395 рр.). Таку монету в Тірі зафіксовано вперше.

Кістяні вироби включають знаряддя праці, побутові вироби, предмети для ігор, предмети озброєння, заготовлі та відходи виробництва. Металеві вироби представлені також господарськими, будівельними, військовими речами.

Висновки. Результатом проведених розкопок стало виявлення джерел всіх геомагнітних аномалій і можливість суттєво відкоригувати їхні початкові трактування. Очевидно, результати сканування георадаром такого типу на багат шаровій пам'ятці та співставлення їх з результатами розкопок демонструють певні недоліки цього методу дослідження. Тому за можливості, слід використовувати і інші технічні прилади, наприклад вимірювачі опору ґрунту змінного струму, цезієві магнітметри та ін.

Було відкрито повністю або частково низку різночасових об'єктів. Досліджене майже повністю велике (з розміром 5,25×5 м) турецьке приміщення XVII ст., очевидно житлового призначення. Відкрито одне приміщення господарського призначення, імовірно пов'язане з турецькою казармою XVIII ст. Казарма має значну площу – георадарне сканування показало, що її стіни простягаються приблизно на 20 м на схід від розкопу. Вірогідно, з цими будівлями пов'язаний підвал, який був зроблений у внутрішньому просторі римського приміщення, а також сміттева яма, що розташована поруч.

Відкриття споруд римської епохи підтверджують гіпотезу про те, що ця територія була забудована у відповідний час. Археологічні матеріали, які були знайдені у шарі поблизу фортечної стіни на глибині 2,75 м (максимальна глибина, якої вдалося досягти), належать виключно до античної епохи. Підшва кам'яного панцира також залягає дуже глибоко. Цілком вірогідним є припущення про спадкоємність на цій ділянці античної та середньовічної оборонних ліній. В тому випадку якщо розташування античних оборонних споруд відповідало запитам середньовічних військових інженерів, цілком логічним було б їхнє використання під час зведення фортеці. Приклади використання в середні віки фортифікації та інших споруд античного часу у історії добре відомі (Єрусалим, Афінівський акрополь, Босра аль-Шам та ін.). Це узгоджується з думкою П.І. Каришковського та І.Б. Клеймана про те, що фортечний рів у місці його з'єднання з берегом лиману на захід від фортеці та далі на південний схід до південно-східної кутової башти приблизно відповідає південно-західному та південному кордонам Тіри². Можна припустити, що будівлі римського часу були розташовані впритул до муру. Відзначимо, що в другій половині XX ст. під час будівельних робіт навпроти башти № 16, за ровом були відкриті залишки великої

споруди римського часу. Якщо антична лінія оборони проходила там само де середньовічна куртина, то за ровом, де рельєф місцевості понижується, могло існувати передмістя Тіри. Таким чином ця територія є перспективною для подальших досліджень, зокрема «західний» римський дім, який має потужні стіни, та можливо якимось чином пов'язаний з оборонною стіною.

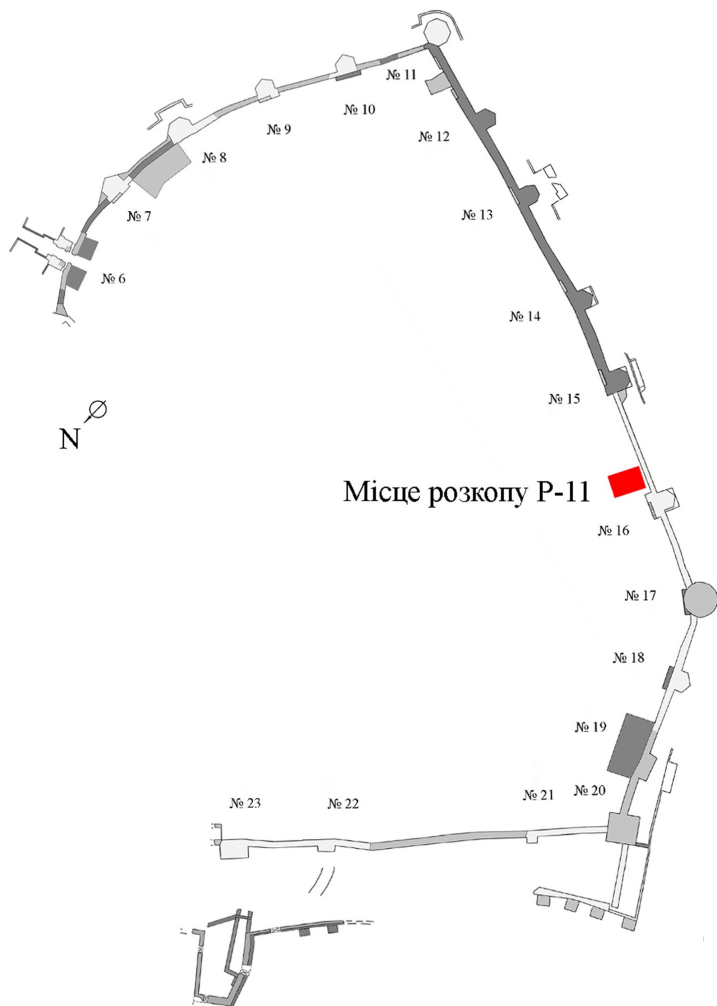

Рис. 1

A**B***Рис. 2*

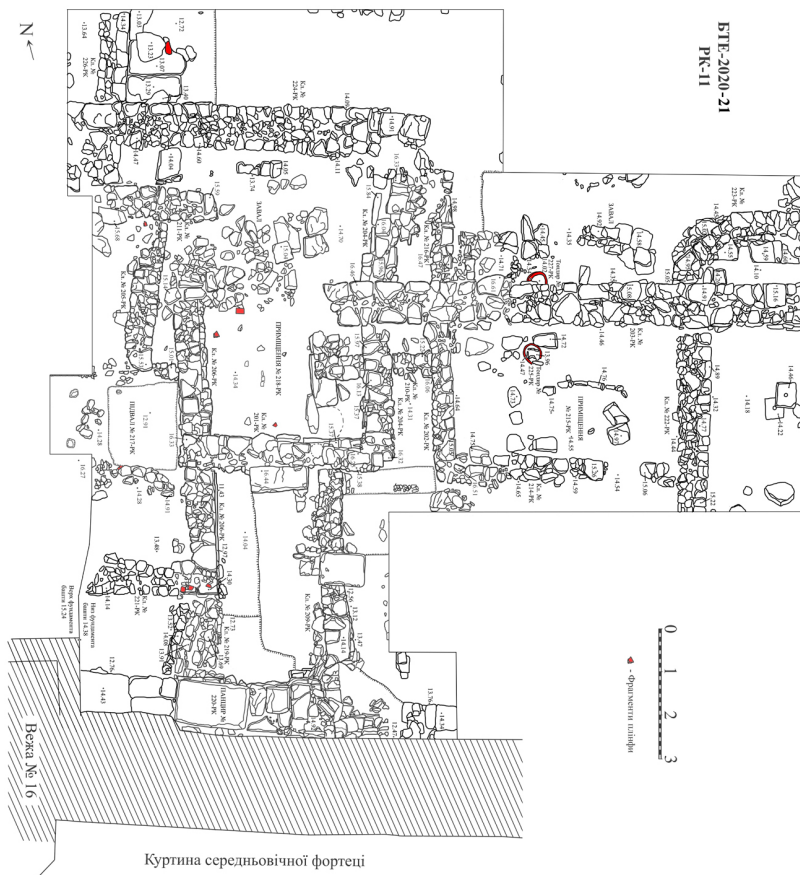

Рис. 3

A

B

Рис. 4

¹ Nicorescu P. Fouilles de Tyras // Dacia. 1933. III–IV. P. 559.

² Карышковский П.О., Клейман И.Б. Древний город Тира. 1985. С. 30.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518